

WERKBOEKJES VOOR DE EREDIENST, NR 40

Van vieren weten

Over liturgisch besef en de kwaliteit van de eredienst

Wim van Beek
Nelleke Beimers
Peter Hoogstrate
Susanne de Jong-Tennekes
Dirk van Keulen
Eward Postma

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Deze publicatie wordt in de reeks Werkboekjes voor de Eredienst uitgegeven door Uitgeverij Boekencentrum op verzoek van de Protestantse Kerk in Nederland.

De redactie van de reeks bestaat uit: ds. W. van Beek, ds. N. Beimers, drs. P.M.J. Hoogstrate, drs. S.A. de Jong-Tennekes, dr. D. van Keulen en dr. E. Postma.

Vormgeving: Studio Oblong, Jet Frenken

ISBN 978 90 239 2809 6

NUR 700

© 2014 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets in deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteursrechthebbenden en van de uitgever.

Uitgeverij Boekencentrum

Postbus 29

2700 AA Zoetermeer

Tel. 079 - 362 82 82

verkoop@boekencentrum.nl

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Woord vooraf

Voor u ligt het veertigste nummer in de serie Werkboekjes voor de Eredienst. Het is de laatste keer dat we een boekje samenstellen, zo hebben redactie en uitgever afgesproken.

Het is niet zozeer dat de oplagecijfers daartoe aanleiding gaven: vanaf het begin – het eerste boekje verscheen in 1987 – is het altijd een verrassing geweest wat een nieuw werkboekje aan gebruikers zou krijgen. Sommige uitgaven haalden een vierde druk, een paar duizend exemplaren dus, andere bleven steken in hooguit enkele honderden. We zijn dus benieuwd hoeveel exemplaren van dit boekje uiteindelijk zullen worden verkocht...

De reden waarom deze reeks nu eindigt, is eigenlijk een verheugende ontwikkeling: de liturgie heeft de afgelopen veertig jaar de wind in de zeilen gekregen, en daarover is heel veel wetenschappelijke en populaire literatuur verschenen. Te denken valt aan het grote handboek

De weg van de liturgie uit 1998 en aan de twee delen van het *Dienstboek* van de Protestantse Kerk (1998 en 2004), met uitvoerige toelichtingen op alle aspecten van de eredienst. Daarnaast is er via internet zo veel informatie te krijgen, dat een boekje in feite overbodig is geworden. Na veertig uitgaven vond de redactie dat ook: het is genoeg zo! Antwoorden op allerlei liturgische vragen en kwesties zijn nu overal te vinden.

Met die vragen begon het in 1986, toen vanuit het Gereformeerd Deputaatschap voor de Eredienst behoefte groeide om meer systematisch naar antwoorden te zoeken. Voor velen was de liturgie nog onbekend terrein; vele eeuwen was alles gewoon hetzelfde gebleven, dacht men... Met de toename van het kerkelijk grensverkeer met hervormden, lutheranen en rooms-katholieken groeide de behoefte aan meer rituelen, symbolen, een andere kerkinrichting en andere liederen en muziek. Daar kwamen vragen over, en er werd gezocht

naar antwoorden. De eerste uitgaven laten zien waar deze vragen lagen.

Als we nu terugkijken, constateren we dankbaar dat de veertig uitgaven in de reeks in feite de gehele liturgiewetenschap bestrijken. De onderwerpen variëren van liturgische kleding, psalmgezing, de paasvieringen en de kerstnacht, tot aan vieren met demente kerkgangers en de inrichting van de gedachteniskapel voor gestorvenen. Ook in vakmatig opzicht vindt de redactie: het is genoeg zo.

*De dag gaat open voor het woord des Heren,
zon die wij zoeken, kracht die wij ontberen,
bron die wij horen als wij tot Hem keren,
vroeg in de morgen.*

*Wilt Gij vandaag en tot het eind der dagen
ons doen en laten zuiveren en dragen,
dan stijgt de vreugde van uw welbehagen
in onze wereld.*

*Aan U ons loflied: glorie aan de Vader,
dank aan de Zoon die ons bestaan aanvaardde,
zijn Geest geleide ons en onze aarde
naar de voltooiing.*

Lied 217 (Liedboek)

Inhoud

1. Liturgie op straat	6	4. Zingend om gehoor te vinden	22
Kenmerken van liturgie	7	Liturgie	22
Waarde van liturgie	10	Muziek	23
		Kwaliteit	25
2. Twee tafels	12		
De eerste tafel	12	5. De kracht van het ritueel	27
Een tweede tafel	12	Als woorden tekortschieten	28
Ruimte voor beweging	14	Risico	28
Gedenken in verbondenheid	14	Historie	28
		Oecumene	29
3. Wat gebeurt hier... met de voorganger?	17		
Liturgische en homiletische kernwaarden	18	6. Zien en verder zien	30
<i>1. Eerbied voor God</i>	18	Wat is liturgisch besef?	30
<i>2. Openheid naar alle deelnemers</i>	18	Een goede toon aanslaan	31
<i>3. Vakkennis over Gods Woord</i>	19	Ruimte voor aandacht	31
<i>4. Gevoeligheid voor de wereld om hem/haar heen</i>	19	Zien voorbij wat er is	32
<i>5. Vroomheid en vrolijkheid bij Doop en Maaltijd</i>	20	Liturgisch besef zinspeelt op meerduidigheid	33
		Improviseren	33

1. Liturgie op straat

Het is de vrijdag voor Palmzondag. Ik sta voor het hek van de school. De ouders van de kleuters hebben zich hier verzameld om bij de palmpasoptocht te kunnen zijn. In de klassen hebben de kleuters het verhaal van Jezus' intocht in Jeruzalem gehoord. Daarna hebben zij hun palmpasstok versierd met buxustakjes en snoepslingers. Een kleurplaat van Jezus op een ezeltje is op het hart van de kruisstok geprikt. En bovenop kraait een broodhaantje dat het nu lente is en dat het opstaan geblazen is. Wanneer de kleuters door de grote deur naar buiten drommen, reikhalzen de ouders bij het hek in een poging hun kind te zien. Zodra ze hun zoon of dochter in het vizier hebben, begint het fotograferen. Kind op stoep, met stok, klik. Een juf begint te zingen en sommige kinderen zingen mee. 'Pallumpallumpaseneikoerei.' De stoet zet zich in beweging. De kinderen en de juffen over de stoep, zingend. De vaders en moeders op de weg, fotograferend.

Ik loop ook mee. Ik maak ook foto's. En ondertussen vraag ik me af wat we hier eigenlijk doen. Is dit gewoon een gezellig blokje-om, een soort mini-avondvierdaagse, waarbij de snoepkettingen nu niet om de hals van het kind hangen, maar om een stok? Is dit een voorstelling, waarbij wij als trotse ouders uitgenodigd zijn als publiek? Of heeft het toch iets weg van een processie? Er wordt weliswaar geen uitgesproken christelijk lied gezongen, maar de kruisstok die de kinderen hooghouden, is onmiskenbaar een christelijk symbool.

Nog in verwarring over deze vragen, merk ik dat we inmiddels bij het grote schoolplein zijn aangekomen. De achtstegroepers zijn naar buiten gekomen. Ze klimmen op de muurtjes en wanneer de stoet het schoolplein betreedt, beginnen ze luid te juichen. De kleuters lopen in een grote boog, langs de muurtjes met joelende kinderen, over het schoolplein. En plotseling

ben ik ontroerd. Ongetwijfeld omdat het mijn kleintje is dat daar loopt. Maar misschien toch ook omdat we er opeens midden in zitten. Midden in deze optocht én midden in de intocht van Jezus. Het gejuich brengt die twee bij elkaar.

Het is bijna een jaar later. In het mededelingenblad van de school verschijnt een berichtje dat de palmpasenopectocht niet meer zal plaatsvinden. Ik ga naar de juf en vraag naar de reden. Zij legt uit dat de juffen gemerkt hadden dat de essentie van Palmpasen niet meer naar voren kwam. De kinderen waren alleen maar bezig met het snoep en begrepen het verhaal niet. Besloten was met de kinderen narcissen te gaan brengen naar buurtbewoners. Ik laat merken dat ik dat heel erg jammer vind, en hikkel wat over symbolen, en dat kinderen het allemaal nog niet precies hoeven te begrijpen, terwijl het toch later in hun leven een aanknopingspunt kan zijn. Kortom, ik kan mijn gevoel dat hier iets verloren gaat nog niet goed in woorden vatten.

De vraag heeft mij niet losgelaten: wat is er zo van waarde in de palmpasenopectocht, dat we het ieder jaar weer zouden moeten doen? Om dichter bij een ant-

woord te komen, kijk ik door een liturgische bril naar de optocht. Kijkt u mee?

Kenmerken van liturgie

Er is een *tijd*. Elk jaar is het tijd om deze optocht te houden. ‘Elk jaar’ geeft aan dat er sprake van herhaling is. Het is geen eenmalig evenement, het is vaker gedaan. Wij zijn de eersten niet. In het herhalen staan we in verbinding met wie voor ons zijn geweest, en met wie na ons komen. Naast de doorgaande tijd is er ook een tijdstip. De tijd is bepaald. Deze optocht houdt je niet in december. Het tijdstip is gekoppeld aan het liturgische jaar. Palmpasen opent de Goede Week. Het verhaal van Pasen begint hier. ‘Nu is het tijd’ voor dit feest. We worden in het vieren zelf getrokken. Doe het maar!

Er is een *plaats*. Het is buiten, in de open lucht, in de publieke ruimte, op de stoep. Iedereen kan het zien. Misschien valt het ons moeilijk om die alledaagse plek als heilige ruimte te zien. Toch zou het kunnen. Liturgie voltrekt zich altijd in de spanning tussen het alledaagse en het hemelse, of het nu in de kerk of op straat is. Soms herken je de heilige ruimte pas wanneer je merkt dat je er bent. In dit voorbeeld zou ik het schoolplein zien

als plek waar heilige ruimte zich op dat moment voor mij opende. Van daaruit terugkijkend, en de optocht in gedachten teruglopend, bedenk ik dat die heilige ruimte zich misschien wel uitstrekt tot de stoep, en zelfs het klaslokaal in.

Er is een *verhaal*. Jezus trekt, rijdend op een ezel, Jeruzalem binnen. Hij wordt door mensen langs de kant van de weg toegejuicht. Als was Hij een koning. Het verhaal is in de klas verteld. Wat daarvan de kinderen bijblijft, ligt in het verborgene. Een kleurplaat van Jezus is door de handen van de kinderen gegaan, en wordt meege dragen.

Er is een *ding*. Een stok. Je kunt hem vastpakken en de vorm voelen, je kunt hem versieren en genieten van de kleuren, je kunt je er pijn aan doen wanneer je ermee geprikt wordt, je kunt het ding hooghouden en lamme armen krijgen, je kunt ermee trommelen, je kunt er naar kijken en naar verlangen, je kunt er van plukken en eten. Het ding spreekt de zintuigen aan: tasten, ruiken, smaken, kijken, voelen en zelfs horen. Die zintuiglijkheid drukt haar stempel op de herinnering. Bovendien is de aanwezigheid van het ding onontbeerlijk. Als

de stok er niet was, zou er weinig reden zijn om een optocht te houden. Hij moet versierd worden, hij moet gedragen worden, hij moet gegeten worden.

Er is een *symbol*. Opnieuw de stok. In de vorm van een kruis. De vorm en de versieringen vertellen op hun manier nog een keer het verhaal. De vorm verwijst natuurlijk naar het kruis van Jezus' lijden en dood. De (buxus)takjes verwijzen naar de levensboom die uitbot, zelfs uit het dode hout van het kruis. In het haantje bovenop kun je het kraaien van het verraad van Petrus horen. Tegelijkertijd symboliseert het haantje een nieuw begin. Een haan bemerkt immers als eerste wanneer de nacht voorbij is en er een nieuwe dag in aantocht is. Met zijn gekraai schudt hij iedereen wakker. Opstanding wordt een ieder aangezegd. Ten slotte is er dan het lekkers. Je kunt je er nu al op verheugen: straks zal het feest zijn. En daar moet bij gegeten worden.

Er is iets *te doen*. Er is een weg te gaan. Begin er maar aan. Sta op, kom van je stoel, kom in beweging. Je ene been voor het andere. Loop. Samen. En zing. Ook al is het dat gekke liedje, dat je maar een keer in het jaar

zingt. En houd het kruis hoog. Het verhaal zul je misschien vergeten, de stok en het lopen niet. En wie weet, vraag je jezelf later nog eens af: wat was dat met die stok, en dat lopen?

Er zijn *mensen*. En al nemen de verschillende mensen verschillende rollen op zich, toch vormen ze op die dag even een vierende gemeenschap. De kleuters en de juffen vormen de kern. Zij hebben zich voorbereid: hebben geluisterd naar het verhaal, hebben de stokken versierd. Zij zetten de handeling in en voltrekken de optocht. Ook de ouders mogen er wezen. Er zijn immers toeschouwers nodig. Dat is een belangrijk besef: er staat iemand op je te wachten. Als de ouders niet bij het hek stonden te wachten, zouden de kleuters niet naar buiten hoeven te komen. Ze moeten er dus zijn.

Toch is de rol van de *ouders* het meest ambivalent. Doen ze nou mee of niet? Verstoren ze of versterken ze de optocht? Die vragen worden vooral opgeroepen door het feit dat de ouders fotograferen. Wat doet dat met de optocht? Wie fotografeert, observeert en houdt zichzelf buiten schot. Met een lens voor je oog blijft er iets tussen jou en het tafereel zitten. Je geeft je niet

helemaal in de handeling. Aan de andere kant kan het fotograferen de verbinding ook weer versterken. Je blik vernauwt zich. Er is een kader en een focus. En de blik rust nu even helemaal op dit kind. En waar jouw kind loopt, daar loop jij. Je bent het bijna zelf. Je bent toeschouwer, maar je doet ook mee. Juist die dubbelheid, juist die mogelijkheid om van perspectief te wisselen, is eigen aan liturgie.

En dan zijn daar de *achtstegroepers*. Ook zij zijn toeschouwers. Ook zij worden, misschien ondanks zichzelf, speler. Door de kleuters toe te juichen, begeven zij zich in het verhaal. Zonder dat zij het beseffen, maken zij er even deel van uit. Alsof zij de mensen aan de kant van de weg zijn, die Jezus toejuichten. En dat is wanneer liturgie ‘gelukt’ is, ook al is het een fractie van een seconde. Wanneer ‘toen en daar’ ‘hier en nu’ wordt. Wanneer een bijbelverhaal even mijn verhaal is. Wanneer ik me plotseling bevind in de ruimte van Gods verhaal met mensen.

Er is een *feestmaal*. Het geheel wordt afgesloten met iets te eten. Iets lekkers. Er is iets te ruiken, los te maken, te proeven. Meestal peuzelen de kinderen op